

že, prodali" (str. 372). Kar zadeva razmerje med politiko, kulturo in množicami, pa velja predvsem opozoriti na avtorjevo ugotovitev, da so dvajseta leta predstavljala dobo, "ko so se pomena dobre in množične, ne le politične organizacijske mreže zavedli vsi slovenski politiki" (str. 376). To je dokazovalo dejstvo, da je bila konec dvajsetih let vključena v različne kulturne organizacije vsaj četrtnina aktivnega prebivalstva takrat še pretežno patriarhalne slovenske družbe. S tem je bil potrjen pomen kulture pri vodenju idejnopoličnega boja, kar je imelo za množice tudi neposredno pozitiven učinek. "Kljub temu, da je kultura največkrat ostajala v službi ideologije in politike," opozarja avtor, je namreč "boj za množice, ki se je v Sloveniji razplamtel v dvajsetih letih, med širokim slojem prebivalstva širil organizacijske sposobnosti, bralno kulturo in splošno razgledanost ljudi" (str. 376). Slednje je avtor v svoji študiji zelo pregledno pojasnil, hkrati pa seveda predstavil katoliško-liberalni spopad na kulturnem področju v času dvajsetih let. S tem je opravil pomembno historiografsko dejanje, saj je na način, ki razkriva njegovo veliko strokovno in sploh kulturno razgledanost, zapolnil eno od praznin med doslej maloštevilnimi slovenskimi historiografskimi študijami o idejnopoličnem razvoju v prvi jugoslovanski državi. V tem smislu predstavlja Dolenčev *'Kulturni boj'* tudi pomembno kulturno dejanje.

Jurij Perovšek

Lloyd C. Gardner, *Spheres of Influence. The Partition of Europe from Munich to Yalta*. John Murray, London 1993.

Profesor L. C. Gardner z državne univerze Rutgers v New Brunswicku, New Jersey, ustanovljene 1766, je pisec dolge vrste del o diplomatski zgodovini. Knjiga o delitvi interesnih sfer v Evropi, od pogodbe Velike Britanije in Francije 29. septembra 1938 v Münchenu s Hitlerjem in Mussolinijem o delitvi Češkoslovaške, pa do konference velikih treh zaveznikov proti Hitlerjevi Nemčiji v Jalti 4. - 11. februarja 1945 o povojni ureditvi sveta, se osredotoča na raziskovanje politike predsednika ZDA Roosevelta, ki je skušal najti način, ki bi zagotovil po drugi svetovni vojni mir brez delitve interesnih sfer. Vzporedno z mednarodnimi konferencami od 1938 do 1945, ki so vse po vrsti pripravljale delitev, je Roosevelt deloval, da bi jo preprečil. Najbolj si je prizadeval preprečiti britanskemu premierju Winstonu Churchill, da ta ne bi stopil na takšno pot, ko si je prizadeval v dogovorih s Sovjetsko zvezo zavarovati britanske interese v Sredozemlju in na Balkanu.

Posebej je za nas zanimivo poglavje, ki na novo osvetljuje dvostransko britansko-sovjetsko konferenco 9. in 10. oktobra 1944 v Moskvi, imenovano "Tolstoj", najbolj znano po znameniti razdelitvi vpliva v Jugoslaviji pol - pol ("fifty - fifty"). Veleposlanik ZDA Harriman je bil navzoč le informativno in ne pri vseh pogovorih. Dogovor med Churchillom in Stalinom se je razvijal precej

drugače in ne tako kratko in cinično, kakor je to Churchill opisal v svojih spominih.

Churchill je pogovor s Stalinom začel z vprašanjem o Poljski (sporazumeli naj bi se "londonski" in "moskovski" Poljaki sami med seboj), nato je sledila daljša razprava o Grčiji in Romuniji in o tem, kako Roosevelta obvestiti o dogovorjenem. Gardner meni, da je bil v tem trenutku dosežen vrhunec v angleško-sovjetski vojni diplomaciji. Churchill se zdaj obrne k celotnemu problemu Balkana. Stalin pristavi vprašanje o črnomoških ožinah, Churchill pa nato nemudoma tudi vprašanje, kako se bodo obnašali komunisti v Italiji. Na tej točki pretrgata voditelja pogovor in prepustita obravnavo podrobnosti svojima zunanjima ministroma.

Pogajanje ministrov po Gardnerju: "Molotov je pogovor z Edenom začel z izjavo, da razmerje 50 : 50, predloženo za Madžarsko, ni sprejemljivo. Sovjeti hočejo 75 %. Eden je odvrnil s pritožbo, da je jugoslovanski voditelj Tito skrivaj obiskal Moskvo, ne da bi obvestil Britance. (...) Britance je tudi dražila dejavnost bolgarskih oficirjev v severni Grčiji, ki so se do britanskih oficirjev obnašali, kakor da bi oni dobili vojno in ne obratno. Molotov je do neke mere kazal razumevanje in ponovil, da mora Bolgarija za svojo vlogo v vojni biti kaznovana. Toda Rusija mora tam imeti 90 % vpliva, tako kot v Romuniji. Temu je sledila v naglem zaporedju vrsta predlogov, pri čemer je Molotov na trenutke ponujal različne odstotke v Jugoslaviji v zamenjavo za skoraj absoluten nadzor v Bolgariji, in domala isto na Madžarskem. Na neki točki je poskusil določiti, kaj bi te številke pomenile. V Jugoslaviji, je dejal ruski zunanji minister, bi 60 : 40 % pomenilo, da bi Britanija obvladovala obrežje, Rusija pa center. Eden je kočno privolil v po njegovem mnenju spodoben kompromis: 20-odstotni delež za Britanijo v Bolgariji in na Madžarskem, kar bi se izrazilo v dvostopenjskem postopku po končani vojni, ko bi Rusija dovolila delovanje zavezniške kontrolne komisije." Gardner dodaja, da je Churchill malo maral za podrobnosti. Šele po pogovoru ministrov je nastopil trenutek, znan iz njegovih spominov, ko sta si s Stalinom podajala znameniti listek o procentualni razdelitvi vpliva v deželah Balkana.

Churchill je nameraval Stalinu tudi pisno razložiti, kako te odstotke razume. Napisal je Stalinu pismo, ki ga pa ni odposlal. Veliko pozneje ga je objavil v Spominih "kot avtentičen prikaz svojih misli". (Objavljeno je tudi v skrajšani slovenski izdaji, Založba Borec, Ljubljana 1964, 944-946.) Zlasti so zanimivi stavki (po izvirniku pri Gardnerju): "(Odstotki) lahko pomenijo dobro napotilo, kako voditi naše zadeve. Če jih bomo vodili dobro, bomo v zadevnih malih državah morda preprečili marsikatero državljansko vojno in veliko krvi, ki bi bila prelita v sporih. Naše splošno načelo naj bo, da je treba vsaki deželi dopustiti tisto obliko vladavine, ki jo želi njeno ljudstvo."

In Gardnerjev povzetek nadaljevanja: "Nato je Churchill govoril o ideološki temi, ne da bi izbiral besede o možnem spopadu med totalitarnimi oblikami vladanja in 'onimi, ki jih mi imenujemo svobodno podjetništvo pod nadzorom splošne volilne pravice.' Hvaležen je, tako je zapisal, da se je Stalin izrekel proti temu, da bi skušal z nasiljem ali s komunistično propagando spremeniti obstoječe

sisteme v balkanskih deželah. Izvzeti je treba nacizem, tega ni mogoče dopustiti, sicer pa naj si velike sile ne delajo skrbi zaradi notranjega položaja v teh državah in si ne belijo glav zaradi njih, nikar celo, da bi posegle vanje, brž ko bodo že obnovljene mirne razmere, brž ko bo mimo to strašno prelivanje krvi, ki so ga prestale one in mi vsi drugi." Hitler je bil tisti, ki je skušal izrabiti strah Evrope pred komunizmom. Churchill pa meni, da je Stalinu znano, da si nobena dežela ne želi krvavih revolucij!

Tukaj najdemo še sklepni stavek, ki ga je Churchill pri objavi pisma v Spominih izpustil: Razlike med obema sistemoma se bodo sčasoma manjšale, "kajti z vsakim letom se bodo širila naša skupna tla, na katerih si prizadevamo zagotoviti bogatejše in srečnejše življenje za množice ljudstva." (Churchill ga je izpustil, ker najbrž ni hotel obveljati za napačnega preroka, saj je leta 1954, ko so Spomini izšli, hladna vojna takšna lepa pričakovanja že dodobra odstavila z dnevnega reda zgodovine.)

Iz Gardnerjeve rekonstrukcije "Tolstoja" je za nas morda najzanimivejši sovjetski poskusni predlog, da bi se vpliv v Jugoslaviji razdelil ozemeljsko. A ne tako, kot bi nekateri radi imeli, namreč da bi Jugoslavijo delili na vzhodni in zahodni del, marveč je Molotov ponudil podolžno delitev med obrežje in celino, slednja pa bi znesla 60 % celotnega ozemlja. To bi neogibno pomenilo, da bi bila cela Srbija (vključno z Makedonijo) v coni sovjetskega vpliva. Kakšna bi bila razdelitev Hrvaške in Slovenije, morda tudi Črne gore, ni razvidno, saj je beseda le o Jugoslaviji. Očitno pa Britanci niso zgrabili možnosti, da bi razpravljali o teritorialni razdelitvi vpliva v Jugoslaviji. Prizadevali so si le globalno povečati svoj delež vpliva, od 40 na 50 % in so bili zato pripravljene nekoliko popustiti Rusom v Bolgariji in na Madžarskem. Manj kot pridobitev vpliva na zahodu jih je zanimal vpliv v Srbiji, kjer so računali na obstoj monarhističnih razpoloženj, ki jih na Hrvaškem in v Sloveniji zanesljivo ni bilo. Ni jih zanimal kolaborantski antikomunizem: ne ustaški na Hrvaškem in tudi ne "beli" v Ljubljanski pokrajini. Sploh jih ni zanimalo netenje državljske vojne v Jugoslaviji. Nasprotno!

Na britansko intervencijo je Churchill mislil samo in izključno v primeru Grčije. Pridobil je soglasje Stalina, da Grčijo prepušča Britaniji. To mu je bilo najpomembnejše. Ko je v letu 1956 nekemu amerškemu časnikarju komentiral moskovski dogovor s Stalinom, je z očitnim zadoščenjem dejal: "Sporazumela sva se o Balkanu. Jaz sem rekel, da lahko obdrži Romunijo in Bolgarijo; on je rekel, da lahko imamo Grčijo (seveda, docela v naši sferi, veste). Podpisal je listič papirja. In nikoli ni prelomil besede. Na ta način smo rešili Grčijo. Ko smo v letu 1944 vanjo vkorakali, se Stalin ni vmešal. Vi, Američani, pa niste nič pomagali, da veste." - O Jugoslaviji ničesar.

Gardner ugotavlja, da so končno tudi ZDA pristale na razdelitev Evrope, ker so s tem zagotovile sodelovanje Sovjetske zveze v Organizaciji združenih narodov in ker so uvidele, da je delitev tudi Zahodu potrebna za preživetje, posebno še za preseganje gospodarskega razdejanja in socialnega nemira. Zahodu je bolj ustrezalo, da se sovjetski vpliv omeji na območje neposrednih sovjetskih vojaških osvojitvev v srednji in jugovzhodni Evropi in da se to ozemlje v teh mejah preobrazi

v blok držav pod sovjetskim vodstvom. Bolj so mu ustrezale "revolucije od zgoraj" v tem bloku kakor pa kaos teritorialno neomejenih "različnih poti v socializem", o katerih je Sovjetska zveza sprva govorila. V tem smislu je Stalin Zahodu "ustregel" že do leta 1948. O tem pričata likvidacija češkoslovaških posebnosti in ponesrečeni Stalinov poskus disciplinirati Jugoslavijo. Spričo svojega "blokizma" sovjetsko območje ni moglo več zanesti revolucije na zahod. In kar je še posebno pomembno, njegova velika vojaška moč je postala grožnja, ki se spričo obojestransko odmerjene zamisli o le hladni vojni nikoli ni udejanila. Bila je mogočen in trajen dejavnik, ki je delal za notranjo gospodarsko, politično in vojaško konsolidacijo zahodne Evrope okrog organizacije NATO.

Ameriški zunanji minister Dean Acheson je na zaprtih sejah kongresa v času ustanavljanja pakta NATO izražal mnenje, da se ne bo mogoče usmeriti h konstruktivnim odnosom s Sovjetsko zvezo vse dotlej, dokler se položaj na zahodu bolj ne utrdi. S Sovjetsko zvezo torej odnos hladne vojne, zadrževanja njenega vpliva na določeni meji. Po dobrih dveh desetletjih uspešnega vodenja take vojne se je v internih državniških diskusijah v ZDA leta 1972 pojavila celo že bojazen, da ne bi pod "hladnim" pritiskom pakta NATO prišlo do (nezaželenega) kolapsa Sovjetske zveze. V teh diskusijah vidi Gardner podlago, na kateri je zrasla vera Kissingerja in Nixona v potrebnost "detanta", ki naj bi bil konservativna alternativa hladni vojni. Gardnerjev historični sklep pa se glasi: "Roosevelt bi javno pač zanikal, da je sodeloval z Molotovom in Churchillom za razdelitev Evrope. V trenutku kake zasebne resnicoljubnosti pa bi utegnil opozoriti na paradoks: mirovnemu procesu je bila potrebna začasna razdelitev Evrope, da bi pridobili čas, potreben za ozdravitev tistih skoraj smrtnih ran, ki jih je bil kontinentu zadal Hitler." Za to je konec koncev šlo pri delitvah vpliva.

Povzemimo z Gardnerjem: Na začetku povojnega razvoja se kažejo smrtne rane, ki jih je Evropi zadal fašizem. Prvi pogoj za celjenje je bil dosežen - zmaga, a dosegljiva le kot skupna zmaga zaveznikov. Za celjenje ran po zmagi je najprej potreben čas. Razdelitev Evrope je pomenila zagotavljanje tega časa. Vse vrste oblasti so se s tega vidika zdele sprejemljive, če se le bodo države, disciplinirane z vključitvijo v ta ali oni blok, držale dogovorjene razdelitve. Edino nacizem je vsepovsod izključen in to je podlaga realnega konsenza, da vojna ostaja hladna. Delitev Evrope naj prepreči "revolucije od spodaj" in z njo izzvane državljanske vojne. In z druge strani: delitev Evrope naj prepreči, da ne bi državljskih vojn netil tudi kak operativni antikomunizem. Obema vrstama vzrokov za kaos je treba z razdelitvijo območij vpliva vzeti možnost, da podnetijo požar. Na zahodu tako udomaćena razlaga, da je bila delitev Evrope, tj. prepuščanje njenega vzhoda Sovjetski zvezi, posledica napak zahoda, pomeni v Gardnerjevih očeh le gojenje "koristne preteklosti", uporabne za zahodne politične voditelje. "(S takšno razlago) so imeli možnost obtoževati napake iz vojnega časa za obstoječe stanje, ki pa ga sami nikakor niso nameravali spreminjati s silo in ki jim je bilo v resnici ljubše kot pa vsaka, celo najmanjša nevarnost nereda in kaosa." - Tukaj nekje je treba iskati tudi ključ za razumevanja vprašanja, kakšen je bil zgodovinski značaj

dogajanj v Sloveniji, in to v vsej diahroniji, od časov, ko je "Evropa" v Münchenu male narode, ogrožene od italijanskega in nemškega fašističnega osvajanja, prepustila usodi, pa do danes.

Janko Pleterski

Marija Stanonik: *Iz kaosa kozmos. Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporiškega pesništva 1941-1945*. Društvo za proučevanje zgodovine, literature in antropologije, Ljubljana 1995, 400 strani. (Borec; Ecce homo. 538-539.)

Knjiga *Iz kaosa kozmos* prinaša doktorsko disertacijo, obranjeno na univerzi v Zagrebu leta 1993. Z nekoliko nenavadnim naslovom naj bi bila označena dolgoletna prizadevna raziskovalna pot, na kateri se je avtorica spopadala z zbiranjem in proučevanjem obsežnega in raznoterega pesemskega gradiva; kot je zapisala sama, je le-tega želela po literarnoteoretičnih principih zaobjeti v sistem in tako napraviti "iz zmede red".

Uvodoma velja spomniti, da so v seminarju za slovensko književnost na Filozofski fakulteti v Ljubljani pričeli leta 1970 pod mentorstvom prof. dr. Borisa Paternuja z načrtnim in obsežnim zbiranjem ter strokovno obdelavo slovenskega pesništva upora iz vojnih let 1941-1945. Skupini, v kateri je z izjemno delovno zavzetostjo sodelovala tudi M. Stanonik, je uspelo zbrati več kot 12.000 besedil, od katerih jih je 2300 predvidenih za objavo v zbirki "Slovensko pesništvo upora". Od načrtovanih štirih knjig sta prvi dve že izšli (prva v Ljubljani l. 1987, druga v Novem mestu l. 1995) in prinašata izbor partizanskega pesništva kot najobsežnejšega korpusa v celotni odporiški pesniški produkciji. V napovedanih preostalih dveh naj bi bile objavljene pesmi, nastale v t. i. partizanskem zaledju, taboriščih, zaporih, izgnanstvu ter med slovenskimi fanti, mobiliziranimi v tuje vojaške enote.

Koncept omenjenega projekta je bil torej sorazmerno široko zastavljen in je zajel vsa okolja, v katerih se je slovenska uporniška beseda v verzificirani obliki pojavila, kakor tudi vsa "nadstropja umetnosti", tj. ne oziraje se na umetniško vrednost posameznega besedila. Slednjo odločitev je narekovalo spoznanje, da literarne produkcije iz usodnega in prelomnega trenutka, v kakršnem se je slovenski narod v letih 1941-1945 nedvomno znašel, ne gre presojeti le z uveljavljenimi estetskimi, temveč širšimi oziroma drugačnimi merili. Kajti, četudi je neko besedilo z umetniškega vidika nepomembno, to še zdaleč ne pomeni, da je njegova nepomembnost vsesplošna. Stanonikova pravi, da je bila slovenska beseda z okupacijo obsojena na smrt, zato je že samo njen pojav takrat lahko pomenil uporno dejanje. Gledano z današnjega stališča in tudi interesa zgodovinarstva pa ne gre spregledati predvsem dokumentarne vrednosti, kajti tudi pesemska besedila so dokument - bodisi v ožjem smislu, kadar je njihova vsebina konkretizirana, bodisi v širšem smislu, kadar sicer posplošena vsebina izpoveduje neko idejo, občutenje oziroma izžareva duha časa. Pesem tako na svojstven način